

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**SOCIJALNO POŽELJNO ODGOVARANJE U RAZLIČITIM
MODALITETIMA PREZENTACIJE ČESTICA I NJEGOVA
POVEZANOST S OSOBINAMA LIČNOSTI**

Diplomski rad

Ivana Fastić-Pajk

Mentor: prof.dr.sc. Željko Jernei

Zagreb, 2005.

Sažetak

Problem socijalno poželjnog odgovaranja jedan je od problema u psihologijskoj praksi. Budući da su računala postala svakodnevno radno okruženje velikog broja djelatnosti, pa tako i psihologije, ovaj rad pokušava odgovoriti na pitanje mijenja li se u računalnoj verziji upitnika i različitim načinima prezentacije čestica socijalna poželjnost odgovaranja te u kakvom je odnosu s dimenzijama ličnosti. Rad se temelji na Paulhusovom modelu socijalne poželjnosti, prema kojem se ona sastoji od dvije dimenzije: samozavaravanja i upravljanja dojmovima. Ispitanici, studenti psihologije (N=80), su rješavali upitnik sastavljen od Paulhusovih skala za mjerenje samozavaravanja, upravljanja dojmovima te L-skale EPQ-a, i Goldbergov IPIP 100 upitnik ličnosti, zasnovan na Big-five modelu ličnosti. Upitnici su rješavani na tri načina: u verziji papir-olovka, kompjuteriziranoj verziji identičnoj onoj papir-olovka, te kompjuteriziranoj verziji s pojedinačnom prezentacijom čestica. Pokazalo se da se rezultati na skali upravljanja dojmovima statistički značajno razlikuju s obzirom na način prezentacije čestica, a za rezultate na skalama samozavaravanja i L-skali nema razlike. Promatrajući povezanost pet faktora ličnosti u odnosu na socijalno poželjno odgovaranje, rezultati su pokazali značajnu povezanost rezultata na L-skali i upravljanja dojmovima sa Savjesnošću, dok su rezultati na dimenziji samozavaravanja povezani s Ekstraverzijom, Intelektom i Neuroticizmom.

Ključne riječi: socijalna poželjnost, upravljanje dojmovima, samozavaravanje, Internet, testiranje putem računala, način prezentacije čestica, upitnik ličnosti

Key words: social desirability, impression management, self deception, Internet, computer-based questionnaires, presentation method of items, personality questionnaire

Sadržaj:

SAŽETAK	1
UVOD	3
SELEKCIJA I UPITNICI LIČNOSTI	3
TESTIRANJE POMOĆU RAČUNALA	3
USPOREDBA EKVIVALENTNOSTI ELEKTRONSKIH I KLASIČNIH INSTRUMENATA	5
SOCIJALNA POŽELJNOST	6
SOCIJALNA POŽELJNOST I LIČNOST	7
SOCIJALNA POŽELJNOST I RAČUNALNO TESTIRANJE	9
CILJ I PROBLEM ISTRAŽIVANJA	12
METODA	12
ISPITANICI	12
INSTRUMENTI	12
POSTUPAK	13
REZULTATI	15
POUZDANOST SKALA UPITNIKA SOCIJALNE POŽELJNOSTI	15
POVEZANOST DIMENZIJA SOCIJALNE POŽELJNOSTI IZMEĐU RAZLIČITIH SITUACIJA	16
USPOREDBA REZULTATA NA MJERAMA SOCIJALNE POŽELJNOSTI U SITUACIJAMA RAZLIČITOG MODALITETA PREZENTACIJE ČESTICA	17
KORELACIJE IZMEĐU SKALA SOCIJALNO POŽELJNOG ODGOVARANJA	19
POVEZANOST DIMENZIJA LIČNOSTI I SOCIJALNE POŽELJNOSTI	20
DISKUSIJA	22
ZAKLJUČAK	28
LITERATURA	29
PRILOZI	32

Uvod

Selekcija i upitnici ličnosti

Selekcija je postupak kojim se odabiru najprikladniji kandidati za određeno radno mjesto, s obzirom na unaprijed definirane kriterije. Jedan od često korištenih instrumenata u tu svrhu u psihologijskoj praksi su upitnici ličnosti.

Upitnici ličnosti najčešće su u obliku samoiskaza i koristimo ih kako bi potencijalne kandidate opisali u terminima trajnih dispozicija, a time i prikladnosti za posao. Dobivene informacije u selekciji mogu imati značajne posljedice i za kandidata i za organizaciju u koju se zapošljava. U Hrvatskoj se 2004. godine u 26% selekcijskih postupaka koristilo neki oblik upitnika ličnosti (Galić, Galešić, Šverko, 2004).

Najčešći prigovor korištenju upitnika ličnosti je podložnost odgovaranju koje ne odražava stvarne osobine ispitanika, nego želju za stvaranjem povoljnije samoprezentacije u svrhu zadovoljenja postavljenih kriterija, očekivanja i povećanja vjerojatnosti prolaska kroz selekcijski postupak. Selekcijska situacija idealno je okruženje za disimulaciju, budući da je vrlo mala vjerojatnost da će kandidati biti uhvaćeni u neistini (Rosse i sur., 1998). Osim uz upitnike ličnosti, problem podložnosti iskrivljavanju odgovora imaju testovi integriteta i sl.

Nova tehnološka dostignuća donose novine u radno okruženje psihologa, pa tako i selekcijskih postupaka. Mijenjaju se mogućnosti načina rješavanja testova, prezentacije čestica, vremena i mjesta testiranja. Postavlja se pitanje ekvivalentnosti različitih mogućnosti provedbe, kao i mogućnosti eliminiranja negativnih efekata, kao što je namjerno iskrivljavanje odgovora. Jedan od načina koji nude suvremene tehnologije je primjena računala i Interneta, pa je i u području selekcije poseban interes usmjeren na njihovu primjenu kao mogući način za provedbu selekcijskog postupka.

Testiranje pomoću računala

Broj korisnika računala u posljednjem desetljeću se umnogostručio, te sa sve brojnijim mogućnostima koje pružaju postaje nezaobilazan dio gotovo svakog područja ljudskog djelovanja. Internet, kao mogućnost komunikacije i jedan od načina primjene računala, u novije vrijeme sve se češće primjenjuje u psihologiji (Barak, 1999) - kao medij za

prikupljanje, objavu, razmjenu informacija. Komunikacija je ubrzana i pojednostavljena putem elektronske pošte, pretraživanje objavljenih sadržaja broji se u stotinkama sekunde, baze podataka dostupne su sa svakog računala, korisnički orijentirani alati omogućuju jednostavnu uporabu računala u svakodnevnom poslu. Jedan od važnijih načina uporabe Interneta, a i samog računala, svakako su eksperimentalne svrhe, testiranje i psihologijska procjena.

Valja razlikovati uporabu računala od uporabe Interneta, budući da za uporabu računala Internet nije nužan, a uporaba Interneta podrazumijeva korištenje računala. Praktično, ukoliko se radi o testiranju putem Interneta, aplikacija koju koristimo u svrhu testiranja nalazi se na udaljenom računalu (poslužitelju), a materijal je ispitaniku dostupan pomoću web preglednika s bilo kojeg računala spojenog na Internet (ili sistemski definirano drugačije); ukoliko je aplikacija instalirana lokalno, ispitanik mora pristupiti baš onom računalu na kojem se ona nalazi. Najčešće se ne naglašava razlika između ove dvije vrste testiranja – govori se o kompjuteriziranom testiranju ili testiranju pomoću računala.

Testiranje pomoću računala ima niz prednosti u odnosu na testiranje tipa papir-olovka: ekonomičnost u pogledu vremena za unos podataka i mogućnosti pogreške, novca za potrošni materijal; trenutna dostupnost materijala ukoliko se radi o udaljenim ispitanicima, brzo dobivanje rezultata i povratne informacije. Posebna je vrijednost mogućnost adaptivnog testiranja, manipulacija redoslijeda čestica, praćenje vremena ili redoslijeda odgovaranja i sl.

Osim prednosti, testiranje pomoću računala ima i neke nedostatke. Iako se danas osnovno znanje rada na računalu smatra praktički dijelom opće kulture, za neke osobe ono može predstavljati problem – kako neznanje, tako i averzija prema kompjuteru (Schulenberg i Yutzenka, 1999). Ukoliko se radi o testiranju putem Interneta, potrebno je osim računala imati i pristup Internetu. Testiranje putem Interneta, osim što daje određenu fleksibilnost u pogledu mjesta i vremena testiranja, može sadržavati i neke nedostatke, npr. omogućava varanje, nedostatak razjašnjenja nejasnoća i pomoći ukoliko je ono potrebno, ne čitanje uputa, ometanja u okolini koja nisu kontrolirana itd. Moguće su i tehničke poteškoće sa računalnom opremom koju posjeduje ispitanik; npr. spor modem, neprikladan ekran, spora konekcija na Internet, ...

Usporedba ekvivalentnosti elektronskih i klasičnih instrumenata

Osim očitih prednosti i nedostataka praktične prirode, najrelevantnije je pitanje istovjetnosti rezultata prikupljenih putem računala i onih dobivenih tradicionalnim testiranjem pomoću papira i olovke. Budući da je, bez obzira na način provedbe testiranja svrha jednaka (npr. selekcijski postupak), bitno je razmatrati i efekte koje modalitet provedbe postupka može imati na ispitanike – jesu li oni za računalom brži ili sporiji, osjećaju li se dodatno anksiozno zbog rada na računalu ili ih primjena moderne tehnologije već u selekcijskom postupku dodatno motivira, osjećaju li se anonimnije ili pak smatraju da će njihovi rezultati biti dostupni i trećim ljudima? Kakve posljedice svi ovi efekti mogu imati na rezultate testiranja?

Istraživanja koja se bave usporedbom rezultata prikupljenih na klasični način u odnosu na rezultate prikupljene pomoću računala pojavila su se početkom masovnije uporabe računala, dakle unatrag 30-ak godina. Nalazi su različiti, a rezultati nekih od citiranih navedeni su u nastavku.

Metaanalizu studija koje su se bavile istim ili sličnim problemima u području testova kognitivnih sposobnosti proveli su Mead i Drasgow (1993), te su pokazali da su testovi snage ekvivalentni, bez obzira na način provedbe testiranja, no on utječe na rezultate kod testova brzine.

Buchanan i Smith (1999) su u istraživanju koje se bavilo nekognitivnim mjerama usporedili rezultate 18 čestica skale samomotrenja; rezultati 963 ispitanika koji su popunili web formu uspoređeni su sa rezultatima 224 ispitanika koji su popunjavali verziju papir-olovka. Pokazalo se da je pouzdanost elektronske verzije neznatno viša ($\alpha=.75$ u odnosu na $\alpha=.73$), dok u aritmetičkim sredinama i standardnim devijacijama nisu nađene razlike.

Stanton (1998; prema Barak, A. i English, N., 2002) je proveo istraživanje među zaposlenim ljudima koje se bavilo percepcijom pravednosti postupaka njihovih nadređenih u svakodnevnom poslu. Dio ispitanika rješavao je upitnik u formi papir-olovka (N=181), a dio putem Interneta (N=50). Pokazalo se da rezultati prikupljeni Internet-verzijom imaju veći varijabilitet, ali i da je manje neodgovorenih pitanja nego u slučajevima papir-olovka.

Pasveer i Ellard (1998; prema Barak i English, 2002) su usporedili rezultate testa samouvjerenosti prikupljene putem Interneta i klasičnim putem. Rezultati su podjednake interne konzistencije, faktorske strukture i podjednakih aritmetičkih sredina čestica; jedina značajna razlika nađena je u varijanci odgovora, koja je bila veća u odgovorima putem računala.

Iako navedena istraživanja ukazuju na jednakost rezultata između računalnog i klasičnog testiranja, postoje i nalazi koji ukazuju na suprotno. U istraživanju Ployharta i sur. (2003), provedenom na stvarnim kandidatima za posao na telefonskoj centrali, rezultati dobiveni spomenutim metodama su se razlikovali. Mjere koje se često uzimaju kao relevantne pri zapošljavanju - Savjesnost, Ugodnost i Emocionalna stabilnost prema petfaktorskom modelu ličnosti, kod kandidata koji su rješavali elektronsku verziju imale su manje prosječne vrijednosti, dakle bile su manje izražene u odnosu na kandidate koji su upitnike rješavali na klasičan način. U elektronskoj formi nađena je također i veća pouzdanost upitnika.

Mogući uzrok dobivenih razlika je osjećaj anonimnosti za vrijeme odgovaranja na računalu, što rezultira manje socijalno poželjnim odgovorima.

Socijalna poželjnost

Socijalno poželjno iskrivljavanje odgovora definiramo kao tendenciju ispitanika da u određenim uvjetima odgovaraju socijalno poželjnije nego u situacijama kad odgovaraju iskreno (Richman i sur. 1999). U literaturi se koriste i pojmovi pristranost u odgovaranju (*eng. response bias*), socijalno poželjno odgovaranje (*eng. socially desirable responding*), iskrivljavanje odgovora (*eng. response distortion*), preuveličavanje (*eng. overreporting*). Socijalno poželjno odgovaranje može biti posljedica različitih procesa. Npr. može biti nenamjerno, zbog nezainteresiranosti, promjene raspoloženja, prevelikog samopouzdanja i sl. Ono može biti i svjesno i namjerno, s određenom svrhom u danom trenutku, radi stvaranja povoljnijeg dojma o sebi (Richman i sur. 1999).

Iskrivljavanje odgovora na upitnicima ličnosti jedan je od temeljnih prigovora njihovom korištenju u selekcijskoj praksi jer su u njoj ispitanici posebno skloni prikazivati se u povoljnijem svjetlu (Rosse i sur. 1998). Postavlja se pitanje je li ono

jednodimenzionalno ili postoje različite komponente, ali i što davanje socijalno poželjnih odgovora uopće predstavlja? Moguća su dva odgovora: ili govorimo o varijanci koja nas ometa u donošenju zaključaka o osobinama ličnosti kandidata, ili je ono dimenzija individualnog razlikovanja koje nam daje dodatne informacije o osobinama ličnosti osoba koje ispituje. Ova vrsta informacija može biti vrlo vrijedna i doprinijeti valjanosti selekcijskog postupka. Dok u nekim slučajevima socijalno poželjno odgovaranje ima za posljedicu pogrešno zaključivanje o osobinama kandidata, u drugima ono može biti vrijedna informacija koja može indicirati svijest o socijalnim normama i očekivanjima na potencijalnom radnom mjestu. Činjenica da je osoba svjesna očekivanja i zna im se prilagoditi može rezultirati i efikasnijim radom i većim uspjehom na radnom mjestu (Hogan i sur., 1996, prema Rosse i sur., 1998).

Jedan od poznatih i utjecajnih modela socijalne poželjnosti je onaj Paulhusov, iz 1984. Prema njemu, konstrukt socijalne poželjnosti moguće je razdvojiti na dvije komponente: samozavaravanje (*eng. Self-deception*) i upravljanje dojmovima (*eng. Impression management*) (Paulhus, 1984). Pod samozavaravanjem podrazumijevamo nesvjesnu tendenciju osobe da se vidi u povoljnom svjetlu. Osoba se opisuje iskrivljeno u povoljnom smjeru, i doista vjeruje u ono što opisuje bez svjesne namjere da se prikaže u boljem svjetlu. Ostale poznate mjere za ispitivanje samozavaravanja su Upitnik samozavaravanja Sackeima i Gura, Edvardsova skala socijalne poželjnosti ili K skala MMPI-a. Samozavaravanje se prepoznaje u odgovaranju na pitanja o, npr. prijetećim mislima i osjećajima, za koje se smatra da ih svi ponekad doživljavaju, no oni koji se samozavaravaju nisu ih spremni priznati. Druga dimenzija, prema Paulhusu je upravljanje dojmovima koje predstavlja svjesno iskrivljavanje samoprezentacije u svrhu ostavljanja povoljnijeg dojma na druge. Poznati upitnici mjerenja upravljanja dojmova su Other Deception Questionnaire Sackeima i Gura iz 1978.; od ispitanika traži procjenu koliko često poduzimaju poželjne, ali statistički rijetke radnje, te nepoželjne ali uobičajene. Također dobre mjere su i L skala MMPI-a te Eysenckovog EPQ-a (Rosse i sur., 1998).

Socijalna poželjnost i ličnost

Ličnost predstavlja sveobuhvatnu cjelinu, integraciju osobina pojedinca u relativno stabilnu i jedinstvenu organizaciju koja determinira njegovu aktivnost u promjenljivoj

okolini i oblikuje se i mijenja pod utjecajem te aktivnosti (Petz, 1998). Iz ove definicije očita je važnost podataka koje dobivamo instrumentima za mjerenje osobina ličnosti. Budući da se profil ličnosti kao rezultat testiranja temelji na samoiskazu, a obično se promatra u odnosu na određeni kriterij koji je potrebno zadovoljiti kao ishod testiranja, upitnici ličnosti su osobito podložni socijalno poželjnom iskrivljavanju odgovora.

Svjesno iskrivljavanje odgovora možemo razmatrati na nekoliko načina. Prvo, ispitanik mora biti motiviran ili imati tendenciju ili sklonost za neiskreno odgovaranje. Npr. netko može smatrati da je varanje moralno neprikladan čin, dok je za nekog drugog prihvatljivo kao način postizanja cilja. Motivacija za svjesno iskrivljavanje odgovora možda može biti povezana i sa demografskim varijablama ili okolinskim faktorima. Ona može biti povezana s iskustvom i poznavanjem karakteristika npr. posla za koji se aplicira, ali može biti i povezano sa dispozicijama pojedinca ili osobinama koje su različite od onih koje utječu na motivaciju za svjesnim varanjem (Snell i Sydell, 1999; Biderman i Nguyen, 2004; prema Wrensen i Biderman, 2005).

Istraživanja su pokazala da je simulacija na upitnicima ličnosti moguća pod utjecajem upute. Metaanaliza Onesove i Visvaswarana (1996; prema Barrick i Mount, 1996) pokazala je da se, inducirano uputom, rezultati mijenjaju i do 0,5 standardne devijacije. Upravo iz tog razloga, većina upitnika ličnosti, kao MMPI (Hathaway i MacKinley, 1946) i EPQ (Eysenck i Eysenck, 1975) sadrže skale koje su osjetljive na varanje i iskrivljavanje odgovora, što ih čini valjanim i pouzdanim instrumentima u području testiranja ličnosti (Krahe, 1988).

Mersman i Shultz (1998) su promatrali razlike svjesno iskrivljavanih i iskrenih odgovora ispitanika na dimenzijama Big 5 kao pet različitih mjera sposobnosti iskrivljavanja odgovora. Pronašli su da je Intelekt povezan s iskrivljavanjem odgovora na skalama Ekstraverzije, Savjesnosti i Neuroticizmom.

Snell i Sydell (1999) u svojim radovima naglašavaju da je moguće da emocionalno inteligentniji češće biraju poželjnije odgovore, jer lakše prepoznaju očekivanja u danoj situaciji. Prema toj hipotezi, oni će češće uspješnije davati neiskrene odgovore.

Neki autori naglašavaju moguću povezanost samomotrenja s iskrivljavanjem odgovora na nekognitivnim testovima. Snyder (1974; prema Buchanan i Smith, 1990) je pokazao da osobe sa višim rezultatima na skali samomotrenja lakše mijenjaju dojmove koje

ostavljaju na druge. No, nalazi nisu jedinstveni. McFarland i Ryan (2000) pokazali su da, bez obzira na razinu samomotrenja, nema razlike u svjesnom manipuliranju dojmovima na druge.

Wrensen i Biderman (2005) proveli su istraživanje u kojem su provjerili povezanost stupnja iskrivljavanja odgovora s nekim osobinama ličnosti u užem smislu (osobine ličnosti prema modelu Big Five) i osobinama u širem smislu (kognitivne sposobnosti, emocionalna inteligencija, samomotrenje, socijalna poželjnost, integritet). Stupanj iskrivljavanja odgovora na testovima pokazao se pozitivno povezan sa kognitivnim sposobnostima, emocionalnom inteligencijom i integritetom, te negativno s objektivnom socijalnom poželjnošću pojedinca. Ukoliko je kontrolirana kognitivna sposobnost, pokazalo se da dimenzije pet faktorskog modela nisu značajno povezane sa stupnjem iskrivljavanja odgovora.

Socijalna poželjnost i računalno testiranje

Nadalje, možemo se pitati razlikuje li se ponašanje na Internetu od onoga u stvarnom životu – ponašaju li se ljudi za kompjuterom suzdržanije ili otvorenije, jesu li iskreniji, jesu li skloni izmišljanju ili im je svejedno? Koliko su rezultati prikupljeni putem računala objektivniji ili iskrivljeniji od onih dobivenih formom papir-olovka, odnosno kolika je mogućnost generalizacije rezultata prikupljenih putem računala na stvarni život – bilo u istraživanjima, bilo u testiranjima u svrhu selekcijskog postupka.

Istraživači na području istraživanja komunikacije putem Interneta smatraju da se ponašanje u *online* okruženju značajno razlikuje od ekvivalentnog ponašanja u stvarnom životu. Ponašanje u ovom kontekstu uzima u obzir sve načine komunikacije putem Interneta: mail, chat, forumi, instant messengeri, blogovi, itd. Ključna razlika između ponašanja u ova dva okruženja smatra se deinhibicija korisnika na mreži (Josinson, 1998a, Keisler i sur. 1984, prema Joinson 1999) – neinhibiranim ponašanjem smatra se lakše iskazivanje neslaganja nego u stvarnom životu, precipirana jednostavnija razmjena osobnih informacija, traženje potencijalno ugrožavajućih informacija, objava aspekata svoje ličnosti koji nisu javno dostupni u svakodnevnom životu.

Neinhibirano ponašanje autori objašnjavaju na različite načine: deindividuacijom korisnika računala, smanjenim socijalnim pritiskom zbog nepostojanja socijalne okoline

u realnom prostoru za vrijeme komunikacije, reduciranom svijesti o svim svojim socijalnim ulogama za vrijeme komunikacije putem računala, aktivacijom samo jednog od socijalnih identiteta. Neki autori za razlog neinhibiranog ponašanja navode smanjenje javne svijesti (*eng. public self-awareness*) zbog porasta privatne (*eng. private self-awareness*) za vrijeme boravka na mreži, ili kao interakcija između odnosa privatnog i javnog koja nastaje u danom kontekstu, a ovdje je to nazočnost na Internetu. U svojoj formulaciji teorije deindividuacije, Pentice-Dunn i Rogers (1982) predlažu objašnjenje deindividuacije koje čine dva faktora: smanjen je broj i važnost socijalnih uloga, pa se npr. anonimni manje zabrinjavaju o reakcijama drugih (anonimnih) pojedinaca, te smanjena samosvijest, koja dovodi do smanjene samoregulacije i upotrebe internalnih standarda.

Keisler i sur. (1984; prema Joinson 1999) navode da kombinacija anonimnosti, usmjerenosti na zadatak i smanjena socijalna svijest mogu učiniti korisnike kompjutera deindividualiziranima. Ako se isto može primijeniti na popunjavanje upitnika na Internetu, anonimnost može reducirati socijalno poželjno odgovaranje i učiniti ga objektivnijim.

Matheson i Zanna (1988; prema Joinson, 1999) neinhibirano ponašanje na Internetu objašnjavaju jačim fokusiranjem na samog sebe – ponašanje «online» je više kontrolirano nego u situacijama u realnom životu. Prema njima u računalom posredovanoj komunikaciji jača je samosvijest, dok se javna svijest o sebi reducira – time objašnjavaju i lakše razotkrivanje svojih osobnih podataka koje u svakodnevnoj komunikaciji ne bi izlagali okolini. Dok je kontrola samoprezentacije reducirana, samoregulacija i fokus na internalna stanja i standarde može rasti. Ova teorija, značajno različita od prethodnih, prednost daje testiranju putem računala, jer će pojedinac, manje opterećen socijalnom okolinom i svijesti o njoj i očekivanjima koja se pred njega postavljaju, odgovarati iskrenije, tj. manje socijalno poželjno.

Istraživanje Joinsona (1999), 2x2 faktorskog dizajna, ispitalo je utjecaj anonimnosti (anonimni i neanonimni) i modaliteta testiranja (papir-olovka i Internet) na rezultate na skali socijalne poželjnosti, socijalne anksioznosti i samopouzdanja. Pokazalo je da su ispitanici iskazali manji stupanj izražene socijalne anksioznosti te su davali manje socijalno poželjnih odgovora i imali više samopouzdanja kada su bili anonimni u

odnosu na situaciju kada to nisu bili. Također, pokazalo se da imaju manju socijalnu anksioznost i socijalno poželjno odgovaranje kada testove rješavaju putem Interneta u odnosu na one pomoću papira i olovke, što daje nezanemarivu prednost testiranju putem Interneta.

Metaanalizu istraživanja koja su se bavila razlikama izražene socijalne poželjnosti u upitnicima papir-olovka, tradicionalnim oblicima papir-olovka i intervjuima, proveli su Richman, Kiesler, Weisband i Drasgow (1999). Na temelju 61 studije koje su obradili, pokazali su visoke korelacije između rezultata papir-olovka i onih dobivenih pomoću računala. Uzimajući u obzir moderatore, rezultati dobiveni računalnom bili su manje iskrivljeni u smjeru izražene socijalne poželjnosti, posebno u slučajevima kada su ispitanici bili sami i kada su imali mogućnost prepravljjanja već jednom danih odgovora. Distorzija je bila manja također i u kompjuteriziranim intervjuima nego u intervjuima licem u lice.

Neki istraživači ukazuju upravo suprotno (Rosenfeld i sur., 1996; Yates i sur., 1997, prema Richman i sur, 1999), smatrajući da ispitanici situaciju testiranja na računalu mogu percipirati više prijetećom od one klasične, ukoliko su svjesni da se rezultati pohranjuju u baze podataka i mogu biti dostupni u raznim prilikama u različite svrhe. To su i pokazali u svojoj studiji «Big Brother» sindroma u mornaričkom kampu, gdje su identificirali puno viši stupanj upravljanja dojmovima u odgovorima ispitanika koji su odgovarali putem računala.

Budući da se računala posljednjih desetljeća rapidno mijenjaju, svakako i to treba uzeti kao čimbenik koji utječe na dobivene rezultate. Povećavanjem mogućnosti i usavršavanjem sučelja računala prema korisniku, moguća je veća sličnost ali i manipulacija izgledom prezentiranih čestica, načina odgovaranja, redosljeda, fleksibilnosti korisnika u odabiru načina na koji će rješavati upitnik na računalu. Kada se uzme u obzir i sve veća raširenost i čestina uporabe računala te vrste komunikacije koje omogućavaju, postavlja se pitanje utječe li i koliko način prezentacije čestica na izraženost socijalno poželjnog ponašanja?

Cilj i problem istraživanja:

Socijalno poželjno odgovaranje jedan je od relevantnih problema u psihologijskoj praksi. Budući da je upotreba računala sve češća i u primjeni testova, postavlja se pitanje mijenja li se izraženost socijalno poželjnog ponašanja u različitim modalitetima prezentacije čestica, te u kakvom odnosu je socijalno poželjno odgovaranje s temeljnim osobinama ličnosti.

Problemi ovog rada su:

1. Usporediti mjere socijalno poželjnog odgovaranja u uvjetima različitog modaliteta prezentacije čestica.
2. Ispitati povezanost dimenzija ličnosti mjerenih u sklopu 5 faktorskog modela s dimenzijama socijalno poželjnog odgovaranja

Metoda

Ispitanici

Ispitanici su bili studenti psihologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 70 ženskih i 10 muških, u dobi 18 do 47 godina ($M=21,9$, $SD=3,35$), koji su za sudjelovanje u istraživanju bili nagrađeni eksperimentalnim satima.

Instrumenti

U istraživanju su korištena dva upitnika:

1. U svrhu ovog istraživanja posebno je dizajniran upitnik koji se sastoji od Paulhusova BIDR (Balanced Inventory of Desirable Responding), upitnika za mjerenje socijalne poželjnosti odgovora, te L-skale Eysenckovog EPQ upitnika ličnosti. Te, ukupno 43 tvrdnje, na koje su ispitanici odgovarali s «da» ili «ne» namijenjene su mjerenju dvije dimenzije socijalne poželjnosti odgovaranja – upravljanja dojmovima i samozavaravanja.

2. Goldbergov (1999) IPIP 100 (eng. International Personality Item Pool), upitnik ličnosti sastoji se od sto kratkih tvrdnji koje opisuju ponašanje, pri čemu je mjerenju svakog od pet velikih faktora namijenjeno po dvadeset tvrdnji. Ispitanik uz svaku tvrdnju procjenjuje u kolikom stupnju (1 do 5) se tvrdnja odnosi na njega osobno, pri čemu 1 znači «potpuno netočno», a 5 «potpuno točno». Originalnu verziju upitnika preveli su Boris Mlačić i Goran Milas (1999).

Oba upitnika imala su tri različita načina prezentacije čestica: klasičan način pomoću papira i olovke (po), elektronska verzija identična onoj papir-olovka (E-c) i elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica (E-ppp).

U formi papir-olovka i elektronskoj verziji identičnoj verziji papir-olovka tvrdnje su bile raspoređene po 25 i 18 po stranici za Upitnik 1, te 25 po stranici za Upitnik 2. Upitnici u elektronskoj verziji identičnoj verziji papir-olovka su vizualno dizajnirani tako da budu potpuno jednaki formi papir-olovka (jednak broj pitanja po stranici, mogućnost pregleda svih pitanja prije rješavanja, vraćanje na prethodnu stranicu, naknadno prepravljavanje odgovora itd.).

U elektronskoj verziji s pojedinačnom prezentacijom čestica, za oba upitnika prezentirana je svaka čestica pojedinačno, bez mogućnosti vraćanja na prethodne.

Elektronske verzije upitnika bile su dostupne putem web-preglednika.

Postupak

Svaki ispitanik prošao je kroz tri situacije testiranja – papir-olovka, elektronska verzija identična onoj papir olovka i elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica, u razmaku od oko tri tjedna između pojedinih. U svakoj situaciji ispitanik je rješavao Upitnik 1 (upitnik za ispitivanje socijalne poželjnosti odgovora) i Upitnik 2 (IPIP100) u istom modalitetu prezentacije čestica.

Za Upitnik 1 uputa je glasila da odgovaraju brzo, ne razmišljaju previše o postavljenim pitanjima, te da nema točnih i netočnih odgovora. Zadatak ispitanika bilo je procijeniti vrijedi li tvrdnja za njega ili ne. Za Upitnik 2 (IPIP100) rečeno im je da se u upitniku nalaze tvrdnje koje opisuju uobičajeno ponašanje ljudi, te da se od njih traži da,

koristeći se danom ljestvicom, procijene koliko se pojedina tvrdnja odnosi baš na njih, a ne na ono kakvi bi željeli biti. Zadatak ispitanika bilo je označiti svoju procjenu slaganja sa tvrdnjom na skali 1 do 5.

Zamoljeno je i da odgovaraju najiskrenije što mogu, jer će njihovi odgovori biti čuvani u tajnosti.

Ispitanici su u situacije podijeljeni po slučaju. Za tri situacije testiranja među ispitanicima je rotiran redoslijed modaliteta, kao i redoslijed rješavanja upitnika unutar istog modaliteta ispunjavanja upitnika.

Elektronske verzije upitnika bile su dostupne putem web preglednika na računalima informatičke učionice Filozofskog fakulteta. Upitnici su bili pripremljeni za rješavanje od strane eksperimentatora, a ispitanik je odgovarao klikom miša na odabranu opciju odgovora.

Pri svakom popunjavanju upitnika bio je prisutan barem jedan eksperimentator.

Rezultati

Pouzdanost skala upitnika socijalne poželjnosti

Kako bi utvrdili pouzdanost skala, izračunat je koeficijent unutarnje konzistencije (Cronbachov $\alpha - \alpha$), koji se temelji na prosječnoj korelaciji među česticama.

Koeficijent α i korigirani koeficijent pouzdanosti dobiven Spearman-Brownovom formulom, prikazani u Tablici 1. izračunati su za sve tri skale (skala laži, samozavaravanja i upravljanja dojmovima) u tri situacije (papir-olovka, kompjuterizirana identična onoj papir-olovka i kompjuterizirana s pojedinačnom prezentacijom čestica).

Tablica 1.

Koeficijenti pouzdanosti skala laži, samozavaravanja i upravljanja dojmovima za tri načina prezentacije čestica

Skala	p-o		E-c		E-ppp	
	α	SB	α	SB	α	SB
L-skala	.83	.86	.79	.79	.78	.82
Samozavaravanje	.69	.84	.66	.75	.64	.75
Upravljanje dojmovima	.63	.77	.60	.68	.60	.62

Legenda:

p-o – upitnik tipa papir-olovka

E-c – elektronska verzija upitnika identična upitniku papir-olovka

E-ppp – elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica

SB – koeficijent pouzdanosti dobiven Spearman-Brownovom formulom

Najviši koeficijent unutarnje konzistencije dobiven je za L-skalu (.78 - .83); znatno niži koeficijenti unutarnje konzistencije su na skalama samozavaravanja (.64 - .70) i upravljanja dojmovima (.60 - .63).

Za sve tri skale, pouzdanost je najviša za način prezentacije papir-olovka, a najniža za kompjuteriziranu verziju s pojedinačnom prezentacijom čestica.

Uzmemo li u obzir korekciju izračunatu Spearman-Brownovom metodom diobe na parne i neparne čestice, pouzdanost se povećava. Za L-skalu korigirani koeficijenti pouzdanosti i dalje je najviši (.79 - .86), slijede pouzdanosti skala samozavaravanja (.75 - .84) te upravljanja dojmovima (.62 - .77). Može se uočiti i veći efekt korekcije za skale

samozavaravanja i upravljanja dojmovima. Maksimalna korekcija za L-skalu je .04 dok je za skalu samozavaravanja .15, a za skalu upravljanja dojmovima .14.

S obzirom na pouzdanosti koje se u literaturi navode za skale EPQ-a, ljestvica laganja je u okviru očekivanog. Nešto nižu pouzdanost imaju ljestvice samozavaravanja i upravljanja dojmovima, što je i očekivano s obzirom na mali broj čestica koje sadrži pojedina skala.

O pouzdanosti skala za ispitivanje socijalne poželjnosti u literaturi nailazimo na očekivane niže vrijednosti. Milas (1998) navodi da prava varijanca svake od čestica koju sadrže takve skale ne varira samo ovisno o pripadajućoj poželjnosti već ovisi i o samom sadržaju. Npr. čestica «Ponekad uzmem bolovanje ili izostanak s nastave ispričam bolešću iako sam zapravo zdrav» podrazumijeva da osoba radi ili se školuje. U protivnom odgovara društveno poželjno bez obzira na stvarnu zastupljenost te dimenzije. Na sličan način i kod nekih drugih tvrdnji može ukazivati na iskrenost više nego na socijalnu poželjnost. Takva pojava pridonosi povećanju pogreške mjerenja, što je još potencirano relativno kratkim ljestvicama. Budući da je osim pouzdanosti valjanost od veće važnosti, a ovdje se radi o poznatim i često rabljenim instrumentima, u detaljniju analizu pouzdanosti se u ovom radu neće ulaziti.

Povezanost dimenzija socijalne poželjnosti između različitih situacija

Tablica 2. pokazuje Pearsonove koeficijente korelacije između različitih načina primjena upitnika, za tri zadane skale. Možemo vidjeti da su na razini pouzdanosti za svaku skalu, no nešto više. Pouzdanost L-skale kreće se u rasponu .78 - .83, dok su korelacije među pojedinim formama .81 - .86. Pouzdanost skale samozavaravanja je u rasponu .64 - .69, a korelacije među pojedinim formama su .73 - .74. Pouzdanost skale upravljanja dojmovima .60 - .63., a korelacije među različitim formama skale su .77 - .82. Sve korelacije između pojedinih verzija upitnika su statistički značajne na razini $p < 0.01$.

Tablica 2.

Povezanost između različitih formi upitnika za L-skalu, skalu samozavaravanja i skalu upravljanja dojmova

Skala		p-o	E-c	E-ppp
L-skala	p-o	1	.81	.85
	E-c		1	.86
	E-ppp			1
Samozavaravanje	p-o	1	.73	.74
	E-c		1	.73
	E-ppp			1
Upravljanje dojmovima	p-o	1	.82	.77
	E-c		1	.82
	E-ppp			1

Legenda:

p-o – upitnik tipa papir-olovka

E-c – elektronska verzija upitnika identična upitniku papir-olovka

E-ppp – elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica

Usporedba rezultata na mjerama socijalne poželjnosti u situacijama različitog modaliteta prezentacije čestica

Analizom varijance za zavisne uzorke provedena je usporedba rezultata kroz tri situacije na skalama upravljanja dojmovima, samozavaravanja i L-skali. Rezultati su prikazani u Tablici 3.

Tablica 3.

Aritmetičke sredine, standardne devijacije i značajnost razlike između pojedinih verzija upitnika za svaku od tri skale

Skala	p-o		E-c		E-ppp		F	P	N
	M	SD	M	SD	M	SD			
L-skala	5,99	4,28	5,64	3,85	6,17	3,87	2,684	>0,05	80
Samozavaravanje	4,05	2,60	4,10	2,55	4,13	2,43	0,068	>0,05	80
Upravljanje dojmovima	2,40	1,96	2,69	1,99	2,94	2,00	6,295	<0,01	80

Legenda:

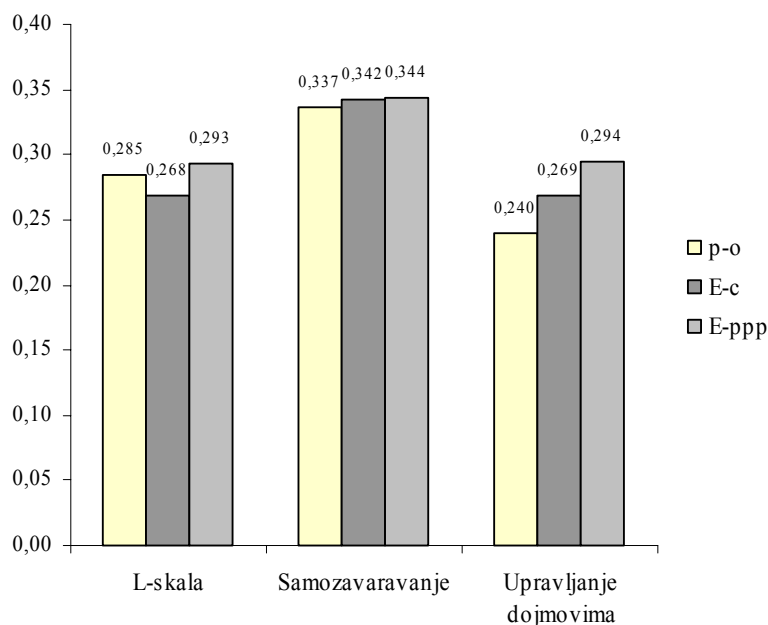
p-o – upitnik tipa papir-olovka

E-c – elektronska verzija upitnika identična upitniku papir-olovka

E-ppp – elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica

Bez obzira na način prezentacije čestica, rezultati na L-skali i skali samozavaravanja nisu se pokazali statistički značajno različiti. Razlika je statistički značajna samo za skalu upravljanja dojmovima ($F(2, 78)$, $p < 0,01$), i to između situacija elektronske verzija prezentacije pitanje po pitanje i situacije papir-olovka (Scheffe, $p < 0,01$). Distribucije rezultata po česticama za svaku skalu u tri modaliteta prezentacije nalaze se u Prilozima 2, 3 i 4.

Prosječni rezultati na L-skali, skalama samozavaravanja i upravljanja dojmovima prikazani su na Slici 1. Rezultati su svedeni na istu skalu s obzirom na broj čestica, radi mogućnosti usporedbe, na način da je prosječan rezultat podijeljen sa brojem čestica na pojedinoj skali.

Slika 1: Usporedba rezultata dobivenih na tri dimenzije socijalno poželjnog odgovaranja, svedeni na istu skalu.

Legenda:

p-o – upitnik tipa papir-olovka

E-c – elektronska verzija upitnika identična upitniku papir-olovka

E-ppp – elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica

Iako su razlike rezultata dobivene sa tri načina prezentacije čestica na skali samozavaravanja gotovo zanemarive, može se uočiti jednak trend promjene rezultata za

skalu samozavaravanja i upravljanja dojmovima s obzirom na način prezentacije čestica – najniži prosječni rezultat dobiven je verzijom papir olovka, a najviši elektronskom verzijom s pojedinačnom prezentacijom čestica. Rezultati na L-skali kroz situacije pokazuju različite odnose uočene pravilnosti na skalama samozavaravanja i upravljanja dojmovima, no kao i za ove dvije skale, za L-skalu također je najviši prosječni rezultat dobiven elektronskom verzijom s pojedinačnom prezentacijom čestica.

Korelacije između skala socijalno poželjnog odgovaranja

Da bi provjerili povezanost rezultata na skalama socijalno poželjnog odgovaranja, izračunate su korelacije između tri skale u tri situacije.

Rezultati su prikazani u Tablici 4.

Tablica 4.

Povezanost rezultata L-skale, samozavaravanja i upravljanja dojmovima s obzirom na tri načina prezentacije čestica

Skala		L-skala			Samozavaravanje			Upravljanje dojmovima		
		p-o	E-c	E-ppp	p-o	E-c	E-ppp	p-o	E-c	E-ppp
L-skala	p-o	1	.81**	.85**	.46**	.41**	.39**	.75**	.68**	.59**
	E-c		1	.86**	.41**	.46**	.44**	.67**	.73**	.61**
	E-ppp			1	.41**	.38**	.37**	.69**	.74**	.63**
Samozavaravanje	p-o				1	.73**	.74**	.40**	.39**	.45**
	E-c					1	.73**	.32**	.26*	.41**
	E-ppp						1	.30**	.27*	.40**
Upravljanje dojmovima	p-o							1	.82**	.77**
	E-c								1	.82**
	E-ppp									1

** . Korelacija značajna na razini 0.01; * . Korelacija značajna na razini 0.05

Legenda:

p-o – upitnik tipa papir-olovka

E-c – elektronska verzija upitnika identična upitniku papir-olovka

E-ppp – elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica

Sve korelacije su značajne na razini od 0.01, osim između rezultata dva načina elektronske prezentacije čestica skale samozavaravanja i rezultata na skali upravljanja dojmovima dobivenih s elektronskom verzijom identičnom onoj papir olovka.

Možemo vidjeti da L-skala u svim modalitetima prezentacije čestica više korelira sa skalom upravljanja dojmovima (.61 do .75), nego sa skalom samozavaravanja (.37 do .46).

Povezanost dimenzija ličnosti i socijalne poželjnosti

Kako bi utvrdili povezanost dimenzija socijalno poželjnog odgovaranja osobinama ličnosti, izračunate su korelacije između pojedinih faktora ličnosti prema petfaktorskom modelu s rezultatima na skalama samozavaravanja, upravljanja dojmovima i L-skali. Rezultati su prikazani u Tablici 5.

Tablica 5.

Povezanost između različitih formi upitnika za L-skalu, skalu samozavaravanja i skalu upravljanja dojmova s pet faktora ličnosti

Skala		Faktori ličnosti				
		Ekstraverzija	Ugodnost	Savjesnost	Neuroticizam	Intelekt
L-skala	p-o	.05	.14	.36**	.03	.08
	E-c	.05	.15	.40**	-.01	.09
	E-ppp	.04	.14	.44**	.06	.05
Samozavaravanje	p-o	.37**	.01	.14	-.28*	.30**
	E-c	.33**	-.03	.14	-.29**	.18
	E-ppp	.45**	-.02	.12	-.38**	.28*
Upravljanje dojmovima	p-o	.01	.11	.24*	.05	-.01
	E-c	-.05	.18	.37**	.05	-.05
	E-ppp	.02	.23*	.36**	-.07	-.10

** . Korelacija značajna na razini 0.01; * . Korelacija značajna na razini 0.05

Legenda:

p-o – upitnik tipa papir-olovka

E-c – elektronska verzija upitnika identična upitniku papir-olovka

E-ppp – elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica

Češković (2005) je pokazala da su tri forme (papir-olovka, elektronska identična verziji papir-olovka i elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica) Goldbergovog IPIP 100 upitnika ličnosti ekvivalentne, te da jedan način primjene možemo koristiti kao zamjenu za drugi. Za pet dimenzija ličnosti korelacije između rezultata dobivenih u tri

modaliteta prezentacije iznosile su: .94 do .95 za Ekstraverziju, .91 do .92 za Ugodnost, .91 do .93 za Savjesnost, .90 do .92 za Neuroticizam, te .90 do .91 za Intelekt. Korelacije prikazane u Tablici 5. računate su s rezultatima IPIP100 dobivenim elektronskom verzijom upitnika identičnoj upitniku papir-olovka.

Korelacije rezultata L-skale i Savjesnosti značajne su bez obzira na način prezentacije čestica. Slično, upravljanje dojmovima statistički značajno korelira sa Savjesnosti. Značajnom se pokazala i korelacija s Ugodnosti, no samo za elektronsku verziju s pojedinačnom prezentacijom čestica

Samozavaravanje statistički značajno korelira s Ekstraverzijom, te Neuroticizmom. Značajne su i korelacije s Intelektom, no samo u verzijama papir-olovka i elektronskoj s pojedinačnom prezentacijom čestica.

Diskusija

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati karakteristike socijalno poželjnog odgovaranja u različitim modalitetima prezentacije čestica te njegovu povezanost s dimenzijama ličnosti. Pri tome se različitim modalitetima smatraju verzije papir-olovka, njoj identična kompjuterizirana verzija, te kompjuterizirana verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica.

U posljednjih nekoliko desetljeća napravljen je čitav niz istraživanja na temu usporedbe rezultata dobivenih putem računala i klasičnom metodom papir-olovka. Većina nalaza pokazuje ekvivalentnost upitnika u ove dvije forme kada su u pitanju nekognitivni testovi (Richman i sur., 1999). S druge strane, problem upitnika ličnosti koji se temelje na samoiskazu ispitanika, osobito u selekcijskoj praksi, podložan je iskrivljavanju odgovora u smjeru socijalno poželjnog za danu situaciju. Nadalje, istraživanja ponašanja za računalom pokazala su da se ljudi za računalom osjećaju anonimnijima pa su time skloni i iskrenijem odgovaranju (Joinson, 1999).

Iz svih ovih činjenica proizlazi mogućnost da će ispitanici za računalom odgovarati manje socijalno poželjno nego u klasičnoj situaciji papir-olovka. Budući da i računalom omogućava različite načine prezentacije čestica, unutar tog načina testiranja moguće su varijacije. Dok verzija identična onoj papir-olovka, iako se odvija za računalom, omogućuje vraćanje na prethodne čestice, naknadno povjeravanje i mijenjanje odgovora, verzija s prezentacijom pitanje po pitanje to ne omogućuje. S obzirom na to ograničenje, moguće je da će ovaj način dodatno umanjiti iskrivljavanje u smjeru socijalno poželjnog odgovaranja, osobito upravljanje dojmovima.

U našem istraživanju uputa je podržavala iskreno odgovaranje. Ispitanici nisu bili anonimni, potpisivali su se, što znači da je testna situacija bila realna i mjerio se isključivo efekt načina prezentacije čestica na razinu izraženog socijalno poželjnog odgovaranja.

Usporedbom rezultata dobivenih u tri modaliteta prezentacije čestica za sve tri skale možemo uočiti efekte naizgled suprotne od onih koja bi očekivali na osnovu dosadašnjih istraživanja i teorijskih okvira. No, treba imati na umu nekoliko činjenica:

Prvo, ispitanici su studenti psihologije, što znači njihovo moguće poznavanje nekih skala, osobito skale laži, što je bitno moglo utjecati na smanjenje rezultata.

Nadalje, ispitanici nisu bili anonimni, tj. pisali su svoje puno ime i prezime u svim situacijama, što je moglo potencirati svjesno manipuliranje socijalnom poželjnošću odgovora, jer su upitnike popunjavali na odsjeku čiji su studenti, i postoji mogućnost tendencije socijalno poželjnog odgovaranja.

Statistička značajnost razlike rezultata na skali upravljanja dojmovima kroz različite modalitete prezentacije čestica je u smjeru suprotnom od inicijalno očekivanog, iako su dosadašnja istraživanja pokazala kontradiktorne nalaze (Richman i sur., 1999). Mi smo pretpostavili da će s prezentacijom česticu po česticu ispitanici odgovarati manje socijalno poželjno budući da se ne mogu vraćati i eventualno mijenjati već dane odgovore, no takva prezentacija je mogla imati i suprotan učinak. Kada ispitanik pročita u uputi da se ne može vraćati na prethodna pitanja i mijenjati ih, moguće je da više promišlja o pojedinom odgovoru i upravo odgovara u socijalno poželjnijem smjeru, što objašnjava trend rezultata. U tom kontekstu, zanimljiv podatak koji bi podržao ili ne ovakvu pretpostavku bilo bi mjerenje vremena koje je ispitanik utrošio na pojedinu česticu upitnika. Moguće je pretpostaviti da će ispitanik koji će iskrivljavati odgovor utrošiti više vremena na promišljanje o tome koji je «ispravniji» kako bi se prikazao u poželjnijem svjetlu, te će to produžiti i vrijeme potrebno za odlučivanje i odgovor.

Prema Paulhusu (1984), konstrukt socijalne poželjnosti moguće je razdvojiti na dvije komponente: samozavaravanje i upravljanje dojmovima. Skala samozavaravanja mjeri tendenciju osobe da sama sebe vidi u povoljnom svjetlu i doista i sama vjeruje u ono kako se opisuje. Skala za mjerenje upravljanja dojmovima mjeri svjesno iskrivljavanje odgovora u svrhu povoljnije prezentacije i ostavljanje povoljnijeg dojma na druge. Kako je već spomenuto, L-skala je dodana u istraživanje iz razloga što se smatra da je konstrukt upravljanja dojmovima pojmovno dobro pokriven upravo tom skalom Eysenckovog upitnika EPQ (Milas, 1998), te je možemo smatrati drugim načinom mjerenja dimenzije upravljanja dojmovima kako ju je definirao Paulhus.

L-skala pokazala se najpouzdanijom, bez obzira na način prezentacije čestica i kreće se u rasponu .78 do .83. Pouzdanost skale upravljanja dojmovima kreće se od .64 do .69, a skale samozavaravanja .60 do .63. Za sve tri skale najviši koeficijent unutarnje

konzistencije dobiven je u situaciji papir-olovka, a najniži dobiven kompjuteriziranoj verziji s pojedinačnom prezentacijom čestica. Niža pouzdanost skala upravljanja dojmovima i samozavaravanje je i očekivana, s obzirom na manji broj čestica po skalama, što je potvrđeno i korekcijom Spearman-Brownovom formulom. Korigirane pouzdanosti za L-skalu se kreću u rasponu .79 do .86, za skalu samozavaravanja .75 do .84, a za skalu upravljanja dojmovima .62 do .77, pri čemu možemo uočiti bitno veću korekciju za skale upravljanja dojmovima i samozavaravanja od L-skale.

Promatrajući povezanosti između rezultata na pojedinim skalama, uočava se bitno veća povezanost rezultata na L-skali s upravljanjem dojmovima (.59 do .75) nego sa samozavaravanjem (.37 do .44), što je i očekivano budući da je L-skala dodana u istraživanje jer se smatra još jednim načinom mjerenja dimenzije koja je Paulhusovim modelom nazvana upravljanje dojmovima.

Prosječne vrijednosti na L-skali dobivene u ovom istraživanju su oko 6, što ukazuje na relativno iskreno odgovaranje. U istraživanju koje su proveli Šipka i sur. (1996), koje se bavilo usporedbom elektronskih verzija EPQ i PNEL, također na uzorku oko 104 studenata psihologije, prosječna vrijednost L-skale iznosila je 8,97. Prosječni rezultat na skali L u završnim razredima srednje škole (1981.) iznosio je još više, 11,39. Bez obzira na način prezentacije čestica, rezultati dobiveni na L skali ne razlikuju se statistički značajno ($F(2,78)$, $p > 0,05$), no u odnosu na trend koji pokazuju skale upravljanje dojmovima i samozavaravanje, rezultati na L-skali najniži su oni dobiveni u kompjuteriziranoj verziji identičnoj onoj papir-olovka (5,64), a najviši u elektronskoj verziji sa prezentacijom čestica pitanje po pitanje (6,17).

U istraživanju koje se bavilo eksternom validacijom skale L iz Eysenckovog upitnika EPQ (Šipka i sur. 1988), provedenom u selekcijskoj situaciji studenata, a zatim u anonimnim uvjetima, utvrđene su razlike na skali kao pokazatelj instrumentalnog obmanjivanja. Ovaj indeks doveden je u vezu s tzv. obmanjivanjem u učionici i procjenama deceptivnog ponašanja u stvarnom životu. Nacrt s ekstremnim grupama pokazao je da instrumentalno laganje nije povezano s bihevioralnim mjerama laganja i obmanjivanja. Autori zaključuju da, bez obzira na razinu potrebe za disimulacijom, rezultate na L-skali vjerojatno oblikuju neke osobine ličnosti.

Analiza varijance za skalu samozavaravanja kroz tri situacije pokazuje da nema statistički značajne razlike, bez obzira na način prezentacije čestica ($F(2, 78)$, $p > 0,05$). Ipak, postoji trend – najmanje je izražena socijalna poželjnost dobivena za situaciju papir-olovka, a najizraženija za elektronsku verziju s pojedinačnom prezentacijom čestica.

Rezultati dobiveni na ljestvici upravljanja dojmovima pokazali su se statistički značajno različiti kroz tri situacije prezentacije čestica ($F(2,78)$, $p < 0,01$). Post hoc usporedba pokazala je da razlika postoji, i to između situacija elektronske verzija prezentacije pitanje po pitanje i situacije papir-olovka (Scheffe, $p < 0,01$) Također se može uočiti i smjer jednak onome za skalu samozavaravanja – upravljanje dojmovima najizraženije je u elektronskoj verziji s prezentacijom pitanje po pitanje, a najmanje je izraženo u situaciji papir-olovka.

Dimenzije socijalne poželjnosti su se pokazale različito povezane s dimenzijama ličnosti. L-skala i upravljanje dojmovima povezani su sa Savjesnošću, dok je samozavaravanje najviše povezano s Ekstraverzijom, Neuroticizmom i Intelektom. Osobe koje pokazuju veći stupanj upravljanja dojmovima i veće rezultate na L-skali imaju i veći rezultat na dimenziji Savjesnosti. Osobe koje pokazuju viši stupanj samozavaravanja imaju i veći rezultat na skalama Ekstraverzije i Intelektu te niži na skali Neuroticizma. Povezanosti dimenzija ličnosti i socijalne poželjnosti su prilično stabilne kroz različite modalitete prezentacije čestica.

Faktori Savjesnosti, Ugodnosti i Neuroticizma često su povezani sa socijalno poželjnim odgovaranjem (Mlačić, 1999). U istraživanju Rosse i sur. (1998) koje se bavilo utjecajem socijalno poželjnog odgovaranja na rezultate u upitnicima ličnosti, pokazalo se da su, prema NEO-PI-R, socijalno poželjni odgovori najviše povezani s dimenzijama Neuroticizma i Savjesnosti i nešto manje s Ekstraverzijom. Sličan nalaz pokazao se i na rezultatima našeg istraživanja, no treba uzeti u obzir činjenicu da je socijalno poželjno odgovaranje određeno i socijalnom okolinom i očekivanjima koja se stavljaju pred ispitanika. Primjerice, u selekcijskom postupku za određeno radno mjesto možemo očekivati svjesno iskrivljavanje rezultata u smjeru i na način koji se smatra poželjnim opisu idealnog kandidata za taj posao. U našem istraživanju ispitanici su bili studenti

psihologije na Odsjeku za psihologiju i generalizacija je ograničena, no možda je kroz povezanost dimenzije samozavaravanja sa skalama ličnosti moguće prikazati prototip idealnog studenta psihologije, onakvog kakvima se smatraju oni koji se samozavaravaju. Slijedeći takvu pretpostavku, socijalno poželjnim osobinama među studentima psihologije smatraju se: druželjubivost, aktivnost, energičnost (Ekstraverzija); opuštenost, dobro raspoloženje (Emocionalna stabilnost); kreativnost, znatiželja, maštovitost (Intelekt).

Kao ograničenje istraživanja, posebno vezano uz izraženost socijalno poželjnog odgovaranja, važno je naglasiti mogući efekt familijariziranosti s računalom. Svi ispitanici, barem za potrebe nastave koriste računalo, te se mogu smatrati podjednako informatički pismenima. Ipak, točan podatak o procjeni načina i čestine uporabe računala dao bi detaljniji uvid u ovaj segment razmatranja problema.

Budući da se radi o studentima psihologije, koji su barem djelomično upoznati i senzibilizirani na upitnike ličnosti, poznavanje i prepoznavanje smisla pojedinih čestica mogao je odgovaranje iskriviti upravo u suprotnom smjeru od očekivanog, što je objašnjenje za više izraženu socijalnu poželjnost rezultata prikupljenih pomoću računala.

Jedno od ograničenja istraživanja je i relativno mali, ali zavisni uzorak. Interval od tri tjedna je dovoljno mali da nije moguć utjecaj maturacije, no mogući efekt je pamćenje rezultata te namjerno slično odgovaranje kako bi bili dosljedni.

S obzirom da se radi o kompjuteriziranom testiranju, omogućeno je promatranje varijabli koje nije moguće mjeriti u klasičnom testiranju papir-olovka, primjerice distribuciju vremena s obzirom na čestice. Ovaj podatak, koji nije uzet u obzir u ovom istraživanju, bio bi mogući izvor informacija o česticama koje su posebno osjetljive na socijalno poželjno odgovaranje, jer je za očekivati da će se pri simuliranju odgovora utrošiti više vremena, za nasumično odgovaranje manje, itd.

U vrijeme eksponencijalnog razvoja informacijskih i komunikacijskih tehnologija koje nam stoje na raspolaganju, pojam anonimnosti i identiteta može imati poseban efekt. Ovaj aspekt promjena odnosa čovjek-računalo potrebno je posebno istražiti, budući da su promjene radikalne već unazad nekoliko godina i moguće je da, uslijed ekspanzije

Interneta kao sredstva masovne komunikacije, nekad povećan osjećaj anonimnosti za računalom poprimi upravo suprotan efekt, ili različite efekte obzirom na dob, spol, stupanj obrazovanja, stupanj informatičke pismenosti, itd., čime se kompleksnost problema još dodatno povećava.

Zaključak

Socijalno poželjno odgovaranje u ovom radu razmatrano je prema Paulhusovom modelu – dakle, na dvije dimenzije: samozavaravanje i upravljanje dojmovima. Na temelju dobivenih rezultata možemo zaključiti da se ono u uvjetima neanonimnosti mijenja samo djelomično s obzirom na modalitet prezentacije čestica. Od tri skale od kojih se sastoji upitnik (L-skala, skala samozavaravanja i skala upravljanja dojmovima), samo su se rezultati na skali upravljanja dojmovima pokazali statistički značajno različiti i to između upitnika u verziji papir-olovka i onoga u elektronskoj verziji s pojedinačnom prezentacijom čestica. Ukoliko razmatramo verzije papir-olovka i elektronsku verziju identičnu onoj papir olovka, značajnih razlika nema, odnosno izraženost socijalno poželjnog odgovaranja jednaka je bez obzira na modalitet i način prezentacije čestica. Za sve tri skale postoji tendencija najviše izraženosti socijalno-poželjnog odgovaranja u situaciji kompjuterizirane verzije s pojedinačnom prezentacijom čestica.

Promatrajući povezanost dimenzija socijalno poželjnog odgovaranja s dimenzijama ličnosti prema petfaktorskom modelu, mjerenim Goldbergovim IPIP 100 upitnikom ličnosti, zaključujemo da su rezultati na L-skali i skali upravljanja dojmovima značajno povezani s istom dimenzijom (Savjesnost). Za razliku od njih samozavaravanje je povezano s drugim dimenzijama (Intelekt, Neuroticizam, Ekstraverzija) čime je pokazana i različitost faktora ličnosti koji su povezani s različitim dimenzijama socijalno poželjnog odgovaranja.

Literatura

- Barak, A. (1999). Psychological applications on the Internet: A discipline on the Threshold of a New Millennium. *Applied and Preventive Psychology*, 8, 231-246
- Barak, A., & English N. (2002). Prospects and Limitations of Psychological Testing on the Internet. *Journal of Technology in Human Services*, 19, 65-89
- Barrick, M. R. I Mount, M. K. (1996). Effects of Impression Management and Self-Deception on Predictive Validity of Personality Constructs. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 81. No. 3. 261-272.
- Buchanan, T., & Smith, J. L. (1999). Using the Internet for psychological research: Personality testing on the World-Wide Web. *British Journal of Psychology*, 90, 125-144
- Češković, A. (2005). *Usporedba papir-olovka i elektronskih verzija upitnika ličnosti, diplomski rad*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Galić, Z., Galešić, M., Šverko, B. (2004). Seleksijska praksa u Hrvatskoj. XIV. Dani psihologije u Zadru
- Gow, A.J., Whiteman, M.C., Pattie, A., Deary I.J. (2005). Goldberg's «IPIP» Big-Five factor maker: Internal consistency and concurrent validation in Scotland. *Personality and Individual Differences*, 39, 317-329.
- Joinson, A. (1999). Social desirability, anonymity, and Internet-based questionnaires. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 31, 433-438
- Krahe, B. (1989). Faking personality profiles on a standard personality inventory. *Personality and Individual Differences*. Vol. 10, No. 4. 437-443
- Mead, A. D., & Drasgow, F. (1993). Equivalence of computerized and paper-and-pencil cognitive ability tests: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 114, 449-458.

- McFarland, L. A., & Ryan, A.M. (2000). Variance in faking across non-cognitive measures. *Journal of Applied Psychology*, 85, 812-821.
- Mersman, J. L. & Shultz, K. S. (1998). Individual differences in the ability to fake on Personality measures. *Personality and Individual Differences*, 24(2), 217-227.
- Milas, G. (1998). *Korelacijska i eksperimentalna studija odnosa temeljnih dimenzija društvenih stavova, ličnosti i društvene poželjnosti, doktorska dizertacija*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Mlačić, B. (1999). *Hrvatska taksonomija deskriptora osobina ličnosti*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Paulhus, D. L. (1984). Two-Component Models of Socially Desirable Responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 46, No. 3. 589-609.
- Ployhart, R. E., Weekley J. A., Holtz B. C., & Kemp, C. (2003). Web-based and paper-and-pencil testing of applicants in a proctored setting: Are personality, biodata, and situational judgment tests comparable. *Personnel Psychology*, 56, 733-752
- Richman, W. L., Kiesler S., Weisband S., & Drasgow F. (1999). A meta-analytic study of social desirability distortion in computer-administered questionnaires, traditional questionnaires and interviews. *Journal of Applied Psychology*, 84, 754-775.
- Rosse J.G., Stecher M.D., Levin R.A. (1998). The Impact of Response Distortion on Preemployment Personality Testing and Hiring Decisions. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 83. No. 4, 634-644.
- Schulenberg, S. E., & Yutzenka, B. A. (2004). Ethical issues in the use of computerized assessment. *Computers in Human Behavior*, 20, 477-490
- Snell, A.F., Sydell, E.J., & Lueke, S.B. (1999). Towards a theory of applicant faking: Integrating studies of deception. *Human Resource Management Review*, 9, 219-242.

- Šipka P., Lovre M., Kosanović B., Kostić P. (1988). Eksterna validacija skale L iz Eysenckovog testa ličnosti. *Revija za psihologiju*, Vol. 18, Br. 1—2. 9—17
- Šipka P., Majstorović N., Milin P., Kosanović B. (1996). *Uporedna itemetrijska analiza dva računarski administrirana testa ličnosti*. Institut za psihologiju i IKSI, Beograd, Simpozijum, str. 221-235
- Wrensen, L.B., Biderman, M.D. (2005). Factors related to faking ability: A structural equation model application. *Paper accepted for presentation at the 20th Annual Society for Industrial and Organizational Psychology Conference, Los Angeles, CA. 2005.*

Prilozi

Prilog 1. Skala laži, skala samozavaravanja, skala upravljanja dojmovima

Skala laži	DA	NE
2. Da li ste ikada prihvatili pohvalu iako ste znali da ju je ustvari zaslužio netko drugi?		
5. Da li ste kada uzeli više nego sto vam je pripadalo?		
7. Da li uvijek održite svoje obećanje, bez obzira na to koliko vam bilo teško?		
10. Da li ste već kada optužili drugoga, iako ste znali da ste ustvari krivi vi sami?		
12. Da li su sve vaše navike dobre i poželjne?		
14. Da li ste kada uzeli nešto (makar samo iglu ili dugme) što nije bilo vaše?		
16. Da li ponekad govorite o stvarima o kojima zapravo ne znate ništa?		
19. Da li ste kao dijete uvijek i bez gundanja poslušali na prvu riječ?		
22. Da li ste ikada izgubili ili pokvarili stvar koja nije bila vaša?		
25. Volite li se ponekad malo hvaliti?		
26. Da li ste ikada o nekome već rekli nešto loše ili bezobrazno?		
28. Da li ste kao dijete ikada bili drski prema svojim roditeljima?		
30. Da li prije jela uvijek perete ruke?		
32. Da li ste ikada varali u igri?		
34. Da li ste ikada nekoga iskoristili?		
35. Da li biste izbjegli plaćanje poreza kad biste znali da vas neće otkriti?		
37. Da li ste ikada ustrajali u vašem vlastitom stanovištu?		
39. Da li uvijek radite ono o čemu propovijedate?		
40. Jeste li ikada zakasnili na sastanak ili posao?		
41. Da li ponekad odgađate za sutra ono što biste morali učiniti danas?		
43. Jeste li uvijek spremni priznati pogrešku koju ste učinili?		

Skala samozavaravanja	DA	NE
3. Bilo bi mi teško riješiti se loših navika.		
4. Uvijek sam bio sigurna (sigurna) u vlastite sposobnosti.		
8. Posve sam uvjeren (uvjerena) u vlastite prosudbe.		
9. Prvi dojam što ga stvorim o čovjeku obično se pokaže točnim.		
11. Rijetko sam zahvalan (zahvalna) na upućenoj kritici.		
20. Ne zanima me što drugi misle o meni.		

21. Nisam uvijek bio iskren (iskrena) sa sobom.		
23. Nikad ne zažalim za vlastitim odlukama.		
24. Ponekad mi se zbog neodlučnosti nešto izjalovi.		
31. Moji roditelji nisu uvijek bili u pravu kad su me kažnjavali.		
38. Sumnjao (sumnjala) sam u svoje ljubavničke sposobnosti.		
42. Ne smeta mi što nekim ljudima nisam drag (draga).		

Skala upravljanja dojmovima

	DA	NE
1. Uvijek govorim istinu.		
6. Ponekad uzmem bolovanje ili izostanak s nastave ispričam bolešću iako sam zapravo zdrav (zdrava).		
13. Uvijek sam ljubazan (ljubazna), čak i prema neugodnim ljudima.		
15. Tu i tamo se nasmijem kakvoj «masnoj» šali.		
17. Ponekad vraćam milo za drago umjesto da oprostim i zaboravim.		
18. Uvijek se ispričavam zbog vlastitih pogrešaka.		
27. Prijavio (prijavila) bih sve na carini, čak i kad bih bio siguran (sigurna) da me neće otkriti.		
29. Izbjegavam gledati seksi filmove na televiziji i videu.		
33. Ponekad pričam o stvarima o kojima malo ili ništa ne znam.		
36. Ponekad me naljute ljudi koji od mene traže usluge.		

Prilog 2. Distribucija rezultata po česticama na L-skali za tri načina prezentacije

Rb. čestice	p-o				E-c				E-ppp			
	0	1	M	SD	0	1	M	SD	0	1	M	SD
2	47	33	.41	.50	49	31	.39	.49	44	36	.45	.50
5	48	31	.39	.49	51	29	.36	.48	52	28	.35	.48
7	38	42	.53	.50	45	35	.44	.50	34	46	.57	.50
10	41	39	.49	.50	37	43	.54	.50	34	46	.57	.50
12	74	6	.07	.27	74	6	.07	.27	70	10	.13	.33
14	64	16	.2	.40	69	10	.13	.33	67	13	.16	.37
16	53	27	.34	.48	51	29	.36	.48	51	29	.36	.48
19	67	13	.16	.37	70	10	.13	.33	71	9	.11	.32
22	51	29	.36	.48	54	26	.33	.47	53	27	.34	.48
25	67	13	.16	.37	70	10	.13	.33	68	12	.15	.36
26	77	3	.04	.19	78	2	.02	.16	77	3	.04	.19
28	65	15	.19	.39	69	11	.14	.35	56	24	.30	.46
30	38	42	.53	.50	37	43	.54	.50	38	42	.53	.50
32	63	17	.21	.41	61	19	.24	.43	57	33	.29	.46
34	45	35	.44	.50	41	39	.49	.50	48	32	.40	.49
35	55	25	.31	.47	52	28	.35	.48	54	26	.33	.47
37	65	15	.19	.39	69	11	.14	.35	71	9	.11	.32
39	55	25	.31	.47	60	20	.25	.44	56	24	.30	.46
40	70	10	.13	.33	72	8	.10	.30	69	11	.14	.35
41	77	3	.04	.19	77	3	.04	.19	78	2	.025	.16
43	40	40	.50	.50	42	38	.48	.50	38	42	.53	.50

Legenda:

p-o – upitnik tipa papir-olovka

E-c – elektronska verzija upitnika identična upitniku papir-olovka

E-ppp – elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica

Prilog 3. Distribucija rezultata po česticama na skali samozavaravanja za tri načina prezentacije čestica

Rb. čestice	po				E-c				E-ppp			
	0	1	M	SD	0	1	M	SD	0	1	M	SD
3	53	27	.34	.48	62	18	.23	.42	60	20	.25	.44
4	56	24	.30	.46	52	28	.35	.48	52	28	.35	.48
8	53	27	.34	.48	49	33	.41	.50	45	35	.44	.50
9	34	46	.57	.50	37	43	.54	.50	32	48	.60	.49
11	36	44	.55	.50	33	47	.59	.50	34	46	.57	.50
20	65	15	.19	.39	65	15	.19	.39	62	18	.23	.42
21	64	16	.20	.40	62	18	.23	.42	64	16	.20	.40
23	63	17	.21	.41	66	14	.18	.38	66	14	.18	.38
24	68	12	.15	.36	65	15	.19	.38	67	13	.16	.37
31	56	24	.30	.46	51	29	.36	.48	60	19	.24	.43
38	45	35	.44	.50	46	34	.43	.50	47	33	.41	.50
42	43	37	.46	.50	42	38	.48	.50	40	40	.50	.50

Legenda:

p-o – upitnik tipa papir-olovka

E-c – elektronska verzija upitnika identična upitniku papir-olovka

E-ppp – elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica

Prilog 4. Distribucija rezultata po česticama na skali upravljanja dojmovima za tri načina prezentacije čestica

Rb. čestice	p-o				E-c				E-ppp			
	0	1	M	SD	0	1	M	SD	0	1	M	SD
1	75	5	.06	.24	71	9	.11	.32	69	11	.14	.35
6	54	26	.33	.47	55	25	.31	.47	53	27	.34	.48
13	56	24	.30	.46	50	30	.38	.49	44	36	.45	.50
15	77	3	.04	.19	76	4	.05	.22	76	4	.05	.22
17	52	28	.35	.48	51	29	.36	.48	54	26	.33	.47
18	41	39	.49	.50	38	42	.53	.50	28	51	.65	.48
27	68	12	.15	.36	66	14	.18	.38	70	10	.13	.33
29	66	14	.18	.38	61	19	.24	.43	61	18	.23	.42
33	54	26	.33	.47	57	23	.29	.46	51	29	.36	.48
36	65	15	.19	.39	60	20	.25	.44	57	23	.29	.46

Legenda:

p-o – upitnik tipa papir-olovka

E-c – elektronska verzija upitnika identična upitniku papir-olovka

E-ppp – elektronska verzija s pojedinačnom prezentacijom čestica